
ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԻ 1914 Թ. ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ
Կ. ՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԸ*

ՍԵՐԳԵՅ ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ օսմանյան խորհրդարան, ընտրություններ, Հայոց ընտրական հանձնաժողով, Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարան, հայ քաղաքական կուսակցություններ:

1912–1913 թթ. տեղի ունեցած Բալկանյան պատերազմները մեծ հարված հասցրեցին Օսմանյան կայսրությանը: Եվրոպական տիրույթների կորստից զատ խաթարվեց երկրի տնտեսությունը, կրճատվեց բնակչության թվաքանակը և այլն: Այսպես, օրինակ, 1906–1907 թթ. մարդահամարի տվյալներով Օսմանյան կայսրության բնակչության թիվը կազմում էր 20.884.630 մարդ, իսկ 1914 թ. նվազեց՝ դառնալով 18.520.016¹:

Օսմանյան կայսրության ներքին քաղաքական համակարգը ևս անմասն չմնաց վերաձևումներից: Իշխող “Միություն և առաջադիմություն” ու ընդդիմադիր “Ազատություն և համաձայնություն” կուսակցությունների միջև ընթացող տևական քաղաքական պայքարի արդյունքում հաղթեցին իթթիհատականները, որոնք հնարավորություն ունեցան միանձնյա ղեկավարելու նոր մեջլիսը (խորհրդարան):

Դեռևս 1912 թ. ապրիլի 18-ի ընտրություններից հետո ձևավորված երկրորդ օսմանյան խորհրդարանը նույն թվականի օգոստոսի 5-ին լուծարվել էր: Դրան հաջորդել էին ընտրության նախապատրաստական աշխատանքները, որոնք, վերոհիշյալ արտաքին և ներքին քաղաքական գործընթացներով պայմանավորված, անընդմեջ հետաձգվում էին: Ի վերջո, երիտթուրքական կառավարության՝ 1913 թ. հոկտեմբերի 17-ի որոշմամբ տրվեց ընտրական գործընթացի մեկնարկը²:

Բալկանյան պետությունների տարած հաղթանակը նոր հույս էր ներշնչում դարեր շարունակ օսմանյան բռնապետության ներքո ճնշված ոչ մուսուլման ժողովուրդներին (հայեր, հույներ և այլն)՝ վերականգնելու իրենց իրավունքները: Միջազգային հարաբերությունների օրակարգ բերված Հայկական հարցի գլխավոր կռվանք

---

¹ F. Demir. Osmanlı Devleti’nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri (1908–1914), İmge Kitabevi Yayınları, 2007, s. 300.

² Ş. Halıcı. Osmanlı Basımına Yansıyan Şekliyle 1914 Meclis-i Mebusan Seçimlerinde Ermeniler.– “Tarih” (İstanbul Üniversitesi), 2015, № 62, s. 135.

օսմանյան վիլայեթներում հայկական բարենորոգումներ իրականացնելու անհրաժեշտությունն էր, ինչը, բնականաբար, չէր կարող իր էական ազդեցությունը չունենալ նոր ձևավորվող օսմանյան խորհրդարանում հայերի ներկայացվածության վրա:

Հարկ է նշել, որ Կ. Պոլսի Հունաց պատրիարքարանը, իր հերթին, վճռական էր խորհրդարանում հույն թեկնածուների ընդգրկման հարցում: Մասնավորապես պատրիարքը հայ պաշտոնակից պատրիարք Զավեն Տեր-Եղիայանի կատարած այցելության ժամանակ հույս էր հայտնել, որ Հայոց և Հունաց պատրիարքություններն առաջիկա ընտրություններին պետք է դրսևորեն միասնականություն՝ հաշվի առնելով երկու ժողովուրդների ընդհանուր շահերը³:

Ի տարբերություն օսմանյան խորհրդարանի՝ 1908 և 1912 թթ. ընտրությունների ժամանակ Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանի ու հայ քաղաքական կուսակցությունների միջև ծագած երկպառակությունների՝ հայկական համայնքը որոշում ընդունեց 1914 թ. օսմանյան խորհրդարանի ընտրություններին ներկայանալ միասնական ձևաչափով: Այդ նպատակով Հայոց պատրիարքարանի գլխավորությամբ ստեղծվեց «ազգային խմբակցական-ընտրական» հանձնաժողով, որն իր շուրջ համախմբեց հայ քաղաքական բոլոր կուսակցություններին (Հայ հեղափոխական դաշակցություն, Հնչակյան, Ռամկավար և Վերակազմյալ Հնչակյան)⁴: Հանձնաժողովի աշխատանքներին միացան նաև հայ կաթոլիկ ու բողոքական համայնքները:

1914 թ. ընտրություններից առաջ Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանի ու «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության միջև բուռն քննարկման առարկա դարձավ հայ թեկնածուների ընտրության հարցը, որի առնչությամբ Զավեն պատրիարքը քանիցս հանդիպումներ ունեցավ ներքին գործերի նախարար Թալեաթ բեյի ու երիտթուրք բարձրաստիճան մյուս պաշտոնյաների հետ: Ահավասիկ, Զավեն պատրիարքն իր հուշերում գրում էր. «Պատրիարք, Վարչապետ եւ Գործակատար ամեն օր անոնց դուռները կը բախէին, իսկ Ներքին Գործոց նախարարը՝ Թալեաթ, խոստումներով կ'օրօրէր մեզ եւ Իթթիհաստի պետերէն Միդիաստ Շիւքրին եւ Քէմալը յաճախ Պատրիարքարան գալով երեւութապէս մեզ գոհացնել կը ձեւացնէին»⁵: Ըստ

³ Օսմ. մեպուսական խնդիրը. – «Ժամանակ» (Կ. Պոլիս), 11. I. 1914: 1914 թ. լույս տեսած «Ժամանակ» օրաթերթի հոդվածում հիշատակված համարների բացառիկ օրինակները պահվում են Ստամբուլի «Բեյազըթ» պետական գրադարանի արխիվում:

⁴ Բարենորոգումներու ծրագիրը. Ս. Պատրիարքին այցելութիւնը Ներքին գործերու նախարարին. Ընտրություններու հարցը. Հայերը ի՞նչ առաջարկներ կը ներկայացնեն. Վարչութիւնը պիտի հրաժարի. – «Ժամանակ», 28. I. 1914:

⁵ Չ ա ի է ն Ա ը ք ե պ ս. Պատրիարքական յուշերս. վաւերագիրներ եւ վկայութիւններ, Գահիրէ, 1947, էջ 40: Հմմտ. Ս. Պատրիարքին տեսակցութիւնը Ներքին գործոց նախարարին հետ. Թալեաթ պէյ կ'խոստանայ 20 երեսփոխան տալ. Պատրիարքարանի

էության, երիտթուրքական իշխանություններն իրենց ստահող հայտարարություններով փորձում էին ժամանակ շահել և վերջնականապես կանխել հայ համայնքի ու քաղաքական վերնախավի ուղղակի միջամտությունն օսմանյան խորհրդարանի ընտրություններին: Այս կերպ նրանց պետք է հաջողվեր շնչավորել նախորդ օսմանյան խորհրդարանի ընտրության սցենարը և ընտրել այն հայ թեկնածուներին, որոնք “հարմար” կդիտվեին իշխող գաղափարախոսությանն ու պայմաններին:

Ինչպես տեղեկանում ենք պոլսահայ մամուլի, մասնավորապես “Ժամանակ” օրաթերթի հրապարակումներից, օսմանյան խորհրդարանում հայերի ներկայացվածության հարցը լայնորեն քննարկվել է դեռևս Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքի փոխանորդ Գաբրիել արքեպիսկոպոս Ջնահիրջյանի պաշտոնավարության օրոք և երիտթուրքական իշխանությունների կողմից ընտրական գործընթացի հետաձգման պատճառաբանությամբ անընդմեջ մտել է փակուղի:

Ի վերջո, 1914 թ. փետրվարի 9-ին Գալաթայի հայկական եկեղեցում գումարված հայոց ընտրական հանձնաժողովի նիստում որոշվում է արդարադատության նախարար Իբրահիմ բեյին ուղարկել մի պահանջագիր, որի համաձայն հայկական համայնքն Օսմանյան կայսրությունում բնակվող հայության թվաքանակի համեմատությամբ իրավունք պետք է ստանար ընտրելու ազգությամբ հայ 20 պատգամավորի, ըստ որում, հայ թեկնածուների ընտրությունը պետք է կատարվեր հայերի քվեներով: Միաժամանակ, թե՛ Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանը և թե՛ միջկուսակցական համերաշխության հանձնաժողովը պահանջագրով հայտնում էին նաև, որ պահանջների չբավարարման դեպքում հայությունը պետք է բոյկոտի ենթարկեր ընտրությունները⁶:

Սակայն եթե երիտթուրքական կառավարության որոշմամբ մերժվում էր ազգային ընտրության իրավունքը, ապա հայ թեկնածուների թվի մասին պահանջը բավարարվում էր մասամբ՝ նկատի առնելով այն անհեթեթ հանգամանքը, որ տվյալ դեպքում Օսմանյան կայսրությունում բնակվող յուրաքանչյուր ազգի (թուրք, հայ, հույն, արաբ) համար անհրաժեշտ կլիներ մշակել առանձին ծրագիր⁷: Պարզից էլ պարզ էր, որ իթթիհատականներն ամեն կերպ փորձում էին խլացնել ոչ մուսուլման հանրության ձայնն օսմանյան խորհրդարանում՝ լավագույն դեպքում նախապատվություն տալով հայազգի այն թեկնածուներին, որոնք մասնակցել են նախորդ օսմանյան խորհրդարանի աշխատանքներին: Մյուս կողմից երիտթուրքական կառա-

տեսակէտը ընդունուած. Հայերու ո՞ր տեղերէն երեսփոխան պիտի տան.– “Ժամանակ”, 29. II. 1914:

⁶ Նիթեր Հ. Յ. Դաշնակցութեան պատմութեան համար, իսր.՝ Ե. Փամպուքեան, հ. ԺԱ, Պէրոթ, 2015, էջ 68:

⁷ G. Bozkurt. Alman-İngiliz Belgerinin Ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839–1914), Ankara, 1996, s. 205.

վարությունը, խորհրդարանի ընտրություններին ընդառաջ, նախապես այնպես էր սահմանել նահանգային-վարչական բաժանումները, որ հայերն Օսմանյան կայսրության գրեթե բոլոր վիլայեթներում կազմեին փոքրամասնություն:

Հարկ է նկատել, որ Հայոց պատրիարքարանի և երիտթուրքական կառավարության հարաբերությունները պաշտոնական մակարդակով միառժամանակ «սառեցվեցին»: Այդ իրավիճակը շարունակվեց մինչև այն պահը, երբ երիտթուրքական իշխանությունների կողմից ներկայացվեց փոխզիջումային մի տարբերակ, ըստ որի՝ հայերին տրվում էր 16 պատգամավորական մանդատ, որից 3-ին պետք է ընտրեր իշխող կուսակցությունը, իսկ 13-ը՝ Կ. Պոլսի հայոց ընտրական հանձնաժողովը⁸: Վերջինիս համաձայնությամբ «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցությունն առաջարկեց Կ. Պոլսից ընտրված նախկին պատգամավորներ Գրիգոր Զոհրապի և Պետրոս Հալլաջյանի, իսկ Հալեպից՝ Արթին Բոշգեզենյանի թեկնածությունները:

Միանշանակ չէր, սակայն, Հայոց պատրիարքարանի և հայ քաղաքական կուսակցությունների կողմից առաջադրվելիք հայ թեկնածուների հարցը, քանի որ այստեղ առկա էին լուրջ անհամաձայնություններ: Նախապես պատրիարքարանը հենազրով պատվիրել էր գավառների հայոց առաջնորդարաններին՝ կազմելու հայ պատգամավորական թեկնածուների ցուցակը⁹: Իրենց հերթին, հայ քաղաքական կուսակցությունները համառորեն փորձում էին պատգամավորական ցուցակներում ընդգրկել առավելապես իրենց կուսակցության ներկայացուցիչներին, ինչը, անշուշտ, բացասական ազդեցություն էր թողնում ընտրական գործընթացի արդյունավետ կազմակերպման վրա: Կուսակցությունների միջև չդադարող «այթուցակովի» պայմաններում պոլսահայ մտավորականության շրջանակներում ստեղծվել էր անվստահության մթնոլորտ, հատկապես, երբ ազգասիրության բարձրագույն զգացումի ներքո ի հայտ էին գալիս եսապաշտական նկրտումներ: Ահավասիկ լրագրող Արտաշես Գալփաքճյանի մտահոգությունն այդ մասին. «Օսմ. Խորհրդարանին մեջքսան հայ երեսփոխանի տեղ, տասը հատ, հինգ հատ և նոյն իսկ երկու հատ ունենանք, բայց հայ ազգին օգտակար ու պատուաբեր ներկայացուցիչներ ունենանք»¹⁰:

⁸ R. E. Gölş. Ermeni Sorunu Ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878–1923), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s. 436–438. Տե՛ս նաև՝ Ս. Պատրիարքը Թալէաթ պէյի մօտ. Իթթիհատը 16 երեսփոխան կուտայ. Անորոշ վիճակ.– «Ժամանակ», 4. II. 1914:

⁹ Ընտրական խնդիրը. Հայ պատուիրակների դիմումը. Միտհաթ Շիրքի պէյ 16 երեսփոխան կը խոստանայ. Վարչութեան իրաւասութիւնը.– «Ժամանակ», 30. I. 1914:

¹⁰ Ս. Գալփաքճեան. Տեսութիւն մը երեսփ. ընտրութեան խնդրոյն առթիւ.– «Ժամանակ», 7. II. 1914: Պոլսահայ մտավորականության մտահոգությունների մասին տե՛ս նաև՝ Բդիպոս. Ինչպէս պիտի ընտրուին Հայ մէկուսները.– «Ժամանակ», 30. I. 1914: Վ. Զէյթունցեան. Ընտրութեանց շուրջ մոլորումներ.– «Ժամանակ», 8. II. 1914, Օսմ. Երեսփոխանական հարցը. Կուսակցութիւնները անհամերաշխ. Միտհաթ Շիրքի պէյ Ազգ.

Հաշվի առնելով հայոց ընտրական հանձնաժողովի “չեզոք” դիրքորոշումը երիտթուրքական կառավարության կողմից ազգային ընտրության սկզբունքը մերժելու առնչությամբ և, հետևաբար, բացառելով համազգային բոլկոտի վերաբերյալ նախապես ընդունված որոշումը՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը նախընտրեց չեզոք դիրքորոշում դրսևորել առաջիկա ընտրություններին: Այդ մասին են վկայում Դաշնակցության Հայաստանի բյուրոյից (Կարին), Տարոնի, Վասպուրականի, Սեբաստիայի կենտրոնական կոմիտեներից ստացված բազմաթիվ նամակները, որոնցում կուսակցությունը նման “ձախտող” իրավիճակի պատասխանատվությունը փորձում էր բարդել Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանի վրա՝ վերջինիս մեղադրելով ինքնահաստատման և դիրքերն ամրապնդելու մեջ¹¹:

Այսօրինակ լարված իրադրության պայմաններում ավելի ուշ պոլսահայ մամուլը գուժեց Ջավեն պատրիարքի հրաժարականի լուրը, ինչը հակազդեցության մեծ ալիք բարձրացրեց պոլսահայ մտավորականության շրջանում: Վերահաս պատերազմի վտանգի առջև կանգնած հայության համար այդ իրողությունը վերջնականապես կխորտակեր այն ազգային նպատակները, որոնք երկար ժամանակ ի վեր սպասում էին իրենց օրինական կենսագործմանը: Ուստի, չուշացավ տարբեր համայնքային կառույցների, անհատների և լրագրերի՝ Սրբազան պատրիարքին ուղղված աջակցության խոսքը, ինչը տվեց իր դրական արդյունքը¹²:

Երրորդ օսմանյան խորհրդարանի ընտրությունները սկսվեցին 1914 թ. փետրվարի կեսերից և շարունակվեցին մինչև ապրիլի վերջ: Ընտրությունների առաջին ու գլխավոր կենտրոնը Կ. Պոլսին էր, որտեղ փետրվարի 28-ին կայացած ընտրություններում հաղթած 11 պատգամավորից 2-ը իթթիհատականների կողմից առաջադրված՝ օսմանյան հասարակության մեջ հեղինակություն ունեցող հայ քաղաքական գործիչներ Պետրոս Հալլաջյանն ու Գրիգոր Զոհրապյան էին: Մինչև մարտի վերջ տեղի ունեցան նաև Իզմիրի (Օննիկ Բասան), Դիարբեքիի Էրզանի Մադենի շրջանի (Ստեփան Չրբաջյան), Սեբաստիայի (Տիգրան Պարսամյան), Կեսարիայի [Կարապետ Թումայան (Թումայան)], Միսի (Մատթեոս Նալբանդյան) և Հալեպի [Արթին (Հարություն) Բոշգեզեյան] ընտրությունները:

Ապրիլ ամսին հայտնի դարձան Մուշի, Բիթլիսի և Մարաշի ընտրությունների արդյունքները: Ըստ այդմ, Մուշում ընտրվեց Գեղամ Տեր-Կարապետյանը (Տատրակ-Աստղիկ), Բիթլիսում՝ Մինաս Չերազը (թուրքական աղբյուրներում՝ Քիրազ Էֆենդի), իսկ Մարաշում՝ Հակոբ Խրըլաքյանը: Ինչ վերաբերում է Էրզրումի ու Վանի

Պատրիարքարանի մեջ. Պատրիարքարանը պիտի ստիպէ. – “Ժամանակ”, 25. II. 1914, Ա. Ա ն տ ո ն և ն. Ընտրական զավեշտը. – “Ժամանակ”, 1. III. 1914:

¹¹ Նիւթեր 2. 3. Դաշնակցութեան պատմութեան համար, էջ 68–93:

¹² Ս. Պատրիարք Հօր հրաժարականին շուրջ. – “Ժամանակ”, 10. IV. 1914, Համակրանք Ս. Պատրիարքին. – “Ժամանակ”, 28. IV. 1914:

հայ թեկնածուներին, ապա նրանք որոշվեցին օսմանյան խորհրդարանի բացումից անմիջապես հետո: Էրզրումից ընտրվեցին Վարդգես (Հովհաննես) Սերենգյուլյանը և Հովսեփ Մեղեթյանը, իսկ Վանից՝ Արշակ Վռամյանն (Օննիկ Դերձակյան) ու Վահան Փափագյանը:

Ինչպես կարելի էր ենթադրել, հայ թեկնածուների թվի վերաբերյալ երիտթուրքական իշխանությունների կողմից տրված խոստումները կրկին ի չիք դարձան: 1914 թ. մայիսի 14-ին բացված օսմանյան երրորդ խորհրդարանում նախապես որոշված 20-ը դարձավ 18, ապա նվազեց 16-ի, սակայն, ի վերջո, խորհրդարան անցան 15 հայ պատգամավոր: Նրանցից ընդամենը 5-ն էին (Գ. Հալլաջյան, Գ. Ջոհրապ, Գ. Տեր-Կարապետյան, Ա. Բոշգեզենյան և Վ. Սերենգյուլյան), ովքեր որպես պատգամավոր մասնակցել էին նախորդ երկու խորհրդարանների աշխատանքներին: Չըրաջյանը և Վռամյանը եղել էին երկրորդ խորհրդարանի, իսկ Փափագյանը՝ առաջին խորհրդարանի պատգամավոր: Մնացած հայ պատգամավորներն առաջին անգամ էին ընտրվում օսմանյան խորհրդարանում:

Գ. Ջոհրապի գլխավորությամբ խորհրդարանի հայ պատգամավորները կարճ ժամանակ անց նիստ գումարեցին՝ հստակեցնելու խորհրդարանում իրենց առաջիկա անելիքները, մասնավորապես՝ Հայկական բարենորոգումների և քրիստոնյաների զինվորագրության հարցերի շուրջ¹³: Հարկ է նշել, որ խորհրդարանում ներկայացված հայ պատգամավորներից առավել ակտիվ գործունեությամբ աչքի էին ընկնում Ա. Բոշգեզենյանը, Գ. Ջոհրապն ու Վ. Սերենգյուլյանը, ովքեր խորհրդարանի ամբիոնից պարբերաբար հանդես էին գալիս տնտեսական, իրավական, զինվորական ու հասարակական բնույթի ելույթներով¹⁴: Մյուս հայազգի պատգամավորները տարբեր պատճառներով պակաս ներգրավվածություն ունեին խորհրդարանի աշխատանքներին կամ բնավ չէին մասնակցում դրանց: Այսպես, օրինակ, Ա. Վռամյանը 1915 թ. ապրիլից մասնակցում էր Վանի ինքնապաշտպանական կոմիտեին և սպանվել էր Բիթլիսի մոտակայքում: Վ. Փափագյանը ևս ավագակային հարձակման զոհ էր դարձել Մուշում: Հայազգի 2 պատգամավորի սպանության մասին լուրը օսմանյան խորհրդարանը նախընտրեց չբարձրաձայնել՝ բացի պատգամավոր Մեհմեդ Սայիդ էֆենդուց, ով լկտիաբար ամբիոնից հայտարարեց. «Թող կրեն իրենց պատիժը»¹⁵:

Տարբեր հանգամանքներում հաջորդաբար սպանվեցին նաև Էրզրումի պատգամավոր Վ. Սերենգյուլյանը, Դիարբեքիի պատգամավոր Ստ. Չըրաջյանը և Կ. Պոլսի պատգամավոր Գ. Ջոհրապը: Իսկ Բիթլիսի պատգամավոր Մ. Չերազը և Կեսա-

¹³ Օսմանեան խորհրդարանին մէջ հայ մէպուսներու խորհրդակցութիւնը. Բարենորոգմանց եւ զինուորագրութեան հարցերը. – «Ժամանակ», 4. V. 1914:

¹⁴ Տե՛ս <http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/1914-meclis-i-mebusan-secimlerinde-ermeniler/>

¹⁵ Նույն տեղում:

րիայի պատգամավոր Կ. Թումայանը մինչև 1915 թ. տեղահանության մասին օրենքի հրապարակումը անդարձ մեկնել էին Եվրոպա:

Նշենք, 1916 թ. դեկտեմբերի 11-ին օսմանյան խորհրդարանը որոշում ընդունեց հայազգի պատգամավորների թափուր տեղերը լրացնել նոր պատգամավորներով, սակայն՝ ոչ հայերից: Մինչև 1918 թ. խորհրդարանի լուծարումը խորհրդարանում իրենց գործունեությունը դեռևս շարունակում էին իրականացնել 8 հայ պատգամավորներ՝ Օննիկ Բհսանը, Պետրոս Հալլաջյանը, Տիգրան Պարսամյանը, Մատթեոս Նալբանդյանը, Հակոբ Խրրլաքյանը, Գեղամ Տեր-Կարապետյանը, Արթին Բոշգեզենյանն ու Հովսեփ Մեդեթյանը: Բոլորովին պատահական չէր 2016 թ. ապրիլի 21-ին Թուրքիայի խորհրդարանում քրդամետ ժողովուրդների դեմոկրատական կուսակցության հայազգի պատգամավոր Կարո Փայլանի հայտարարությունն այն մասին, որ ժամանակն է հետաքննություն սկսելու 1908–1915 թթ. ընթացքում օսմանյան խորհրդարանում պատգամավորի պաշտոն զբաղեցրած, ապա 1915 թ. ապրիլ–մայիս ամիսներին ձերբակալված և սպանված 7 հայ պատգամավորի մասին¹⁶:

Ամփոփելով նշենք, որ Կ. Պոլսի Հայոց պատրիարքարանին՝ ի դեմս նորընտիր պատրիարք Զավեն Տեր-Եղիայանի, ծանրագույն պատասխանատվություն էր վերապահված՝ մի կողմից՝ ապահովելու հայազգի թեկնածուների մանդատները երրորդ օսմանյան խորհրդարանում, մյուս կողմից՝ չխաթարելու երիտթուրքական իշխանությունների հետ ունեցած շատ թե քիչ բարիդրացիական հարաբերությունները: Հայոց պատրիարքարանն ակամա դառնում էր արևմտահայության և երիտթուրքական իշխանությունների միջնորդը կամ քաղաքական ներկայացուցիչը, որն իր ժամանակի արտաքին ու ներքին քաղաքական հանգամանքներով պայմանավորված, այն է՝ երիտթուրքերի վարած հայատյաց քաղաքականությունը, հայ քաղաքական կուսակցությունների և առանձին անհատների շահադիտական նկրտումները և այլն, փորձեց հնարավորինս օգտակար լինել արևմտահայության կենսական պահանջները բավարարելու տեսանկյունից:

Սակայն, ինչպես նախորդ օսմանյան խորհրդարանների ընտրություններին, այս անգամ ևս երիտթուրքական իշխանություններին հաջողվեց խաթարել հայերի և մյուս ոչ թուրք ժողովուրդների՝ օրենսդրությամբ վերապահված իրավունքներն ու «բացարձակ մեծամասնությամբ» ղեկավարել նորընտիր օսմանյան խորհրդարանը:

¹⁶ Տե՛ս www.agos.com.tr/am/hvotvadzi/15090/garvo-bahlani-turkagan-khvorhrtaran-timum-nyergahatsryel.

ВЫБОРЫ В ОСМАНСКИЙ ПАРЛАМЕНТ 1914 Г. И АРМЯНСКИЙ ПАТРИАРХАТ
КОНСТАНТИНОПОЛЯ

СЕРГЕЙ МАНВЕЛЯН

Резюме

Ключевые слова: османский парламент, выборы, Армянская избирательная комиссия, Армянский патриархат Константинополя, армянские политические партии.

Победа над Османской империей в Балканской войне в начале XX в. вселила новую надежду в немусульманские народы (армян, греков и др.), угнетенные в течение многих столетий, на восстановление своих прав.

В 1914 г., в преддверии третьих османских парламентских выборов, была сформирована избирательная комиссия при Константинопольском патриархате Армянской Апостольской Церкви, которая объединила армянские политические партии и представителей католической и протестантской общин. Патриарх Завен Тер-Егиян, с учетом внешних и внутренних политических обстоятельств того времени, а именно арменофобской политики, проводимой младотурками, а также амбиций и личных интересов армянских политических партий и частных лиц, согласно предоставленному ему законодательством праву, лично возглавил организацию избирательного процесса и выдвижение армянских кандидатов.

Решением избирательной комиссии министру юстиции Ибрагим-бейю было направлено ходатайство о том, что соответственно пропорциональному числу армян, живущих в Османской империи, им должно быть предоставлено право избрать 20 депутатов. После долгих переговоров принцип национального выбора был отвергнут, но окончательное соглашение определило избрание депутатов. Вместо 16-ти всего 15 депутатов прошли в Османский парламент: Петрос Галаджян и Григор Зограб (Константинополь), Онник Ихсан (Измир), Степан Чераджян (Диярбакыр), Тигран Барсамян (Себастья), Карапет Томаян (Кесария), Мэтью Налбандян (Сис), Арутюн Бошгезенян (Алеппо), Гегам Тер-Карапетян (Муш), Минас Чераз (Битлис), Якоб Керлакян (Мараш), Вардкес (Ованнес) Серенгулян и Джозеф Медетян (Эрзурум), Аршак Врамян и Ваган Папазян (Ван).

Стоит отметить, что из армянских депутатов, представленных в парламенте, наибольшую активность проявили А. Бошгезенян, Г. Зограб и В. Серенгулян, которые регулярно выступали с трибуны по экономическим, юридическим, военным и общественным вопросам. Другие армянские парламентарии были меньше вовлечены в работу парламента или вообще не участвовали в ней по разным причинам (были убиты, или эмигрировали и др.).

THE 1914 OTTOMAN PARLIAMENT ELECTIONS AND THE ARMENIAN PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE

SERGEY MANVELYAN

Summary

Key words: Ottoman Parliament, elections, Armenian Voting Committee, Armenian Patriarchate of Constantinople, Armenian Political Parties.

The victory of the Balkan states over the Ottoman Empire the beginning of the 20th century inspired new hopes among the non-Muslim nations (Armenians, Greeks, etc.) living in the empire for the restoration of their rights.

In 1914, on the threshold of the Third Ottoman Parliamentary elections, an electoral commission was formed under the Patriarchate of Constantinople, which united the Armenian political parties and representatives of Armenian Catholic and Protestant communities. Personally, Zaven Patriarch Ter-Yeghiyan, based on external and internal political circumstances of his time, tried to implement the functions of the nomination of Armenian candidates and the organization of the electoral process, which is reserved by the legislation, the Armenophobic policy of the Young Turks, the mercenary ambitions of the Armenian political parties and individuals.

According to the decision of the Armenian Electoral Commission, a claim was sent to Justice Minister Ibrahim Bey that Armenians should be given the right to elect 20 Armenian nationals in proportion of the number of Armenians living in the Ottoman Empire. Although the national principle of the election was rejected after long negotiations, 15 MPs – Petros Haladjyan and Grigor Zohrab (Constantinople), Onnik Ihsan (Izmir), Stepan Chrajyan (Diyarbakir), Tigran Parsamyan (Sebastia), Garabed Tomayan (Caesarea), Matthew Nalbandyan (Sis), Harutyun Boshgezenyan (Aleppo), Gegham Der-Garabedian (Mush), Minas Cheraz (Bitlis), Hakob Kerlakyen (Marash), Vardges (Hovhannes) Serengulyan and Hovsep Medetyan (Erzurum), Arshak Vramyan and Vahan Papazyan (Van), were elected.

It is worth mentioning that from the Armenian MPs represented in the parliament, the most intensive activities were realized by A. Boshgezenyan, G. Zohrab and V. Serengulyan, who regularly spoke on economic, legal, military and social issues from the rostrum. The other Armenian MPs were less involved in the work of the parliament for various reasons (were murdered, emigrated, etc.) or did not participate in them at all.